

СТАТУС ДЕПУТАТА НИЖНЬОЇ ПАЛАТИ ПАРЛАМЕНТУ ЗА НІМЕЦЬКИМИ КОНСТИТУЦІЯМИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Д. Г. Руднік

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

denisrudnik@ukr.net

ORCID <https://orcid.org/orcid.org/0000-0002-8712-3606>

Ключові слова: Рейхстаг, Німецька імперія, Весна народів, Конституція, нижня палата, статус депутата, виборче законодавство, Бісмарк, Вільгельм II, активне та пасивне виборче право, німецький парламентаризм, конституційний процес.

Розглянуто історію становлення німецьких конституцій другої половини ХІХ – початку ХХ ст., проаналізовано та охарактеризовано історичну динаміку статусу депутата нижньої палати німецького парламенту. Конституційний процес у Німеччині королівської та імперської доби був відповіддю на суспільний запит демократизації та послаблення традиційного німецького авторитаризму, який відрізнявся в окремих німецьких державах. Активне та пасивне виборче право, яке складає основу статусу депутата, змінювалися відповідно до політичної кон'юнктури. Так, виборче законодавство регулювало віковий, статевий, майновий цензи та ценз осілості, кількість виборців у територіальних виборчих округах та кількість депутатів від певних територій. Відзначено, що зростання населення на межі ХІХ–ХХ ст. не впливало на перерозподіл кількості мандатів від окремих земель, що викривляло принцип пропорційного представництва.

THE STATUS OF THE DEPUTIES OF THE LOWER HOUSE OF PARLIAMENT IN ACCORD WITH GERMAN CONSTITUTIONS OF THE SECOND HALF OF 19-TH – EARLY 20-TH CENTURY

D. Rudnik

Municipal establishment “Kharkiv humanitarian-pedagogical academy” of the Kharkiv Regional Council

Key words: Reichstag, German Empire, Springtime of the People, constitution, the lower house, status of deputies, electoral legislation, Bismarck, Wilhelm II, nominations rules, active election law, German parliamentarianism, the constitutional process.

The history of the formation of German constitutions of the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries is considered, the historical dynamics of the status of a member of the lower house of the German parliament were analyzed and characterized in this article. The constitutional process in Germany during the royal and imperial times was a response to public demand for democratization and a weakening of traditional German authoritarianism, which is differed in the different German states. The active and passive electoral right, that is the basis of the status of the deputy, changed according to the political situation. So, the electoral legislation regulated age, sex, property electoral qualification and local residence qualification in a certain German state, the number of voters in territorial electoral districts and the number of deputies from certain territories. It was noted that population, that growth at the end the 19th – beginning of 20th centuries, did not affect the redistribution of the number of mandates from certain lands. This situation distorted the principle of proportional representation.

At the beginning of the 20th century because of the unsuccessful, from Germany's point of view, course of events on the fronts of the World War I, dissatisfaction with the government's activities on the part of the parliament grew. This led to the political debate about electoral reform in the country, which divided German politics and led to a government crisis. Substantial democratic constitutional changes were implemented already after the defeat of Germany in the war and revolution 1918.

Сьогодні Україна обрала для себе беззаперечний шлях інтеграції до європейського співтовариства. Отримання статусу кандидата для вступу до Європейського Союзу вимагатиме від нашої країни реалізації значного пакету реформ економічного, політичного, гуманітарного, військового характеру. Не останню роль у розвитку європейського майбутнього України грає гармонізація законодавства, у тому числі і конституційних норм. У цьому аспекті актуальності набуває історія становлення національних конституцій провідних країн ЄС. Особливої уваги заслуговує історія німецьких конституцій, адже Німеччина є не тільки провідною економічною та політичною силою континентальної Європи, але і пройшла складний шлях внутрішніх перетворень, відчула на собі наслідки динамічного конституційного процесу протягом другої половини XIX–XX ст. Зважаючи на значні відмінності між політичними системами Німеччини та України, додаткового дослідження заслуговує статус депутата нижньої палати (Народної палати – Volkshaus) німецького парламенту як народних представників. Тому метою статті є з'ясування вимог до активного та пасивного виборчого права у Німеччині, способів і методів проведення виборчої кампанії та їх історична динаміка протягом другої половини XIX – початку XX ст.

Статус депутата у вітчизняній та зарубіжній історіографії розглядався в контексті політичної боротьби за демократизацію в Німеччині та як складова частина конституції відповідного періоду. Мало дослідженим залишається історична динаміка зміни статусу депутата нижньої палати. Гальмувало дослідження, на нашу думку, відносно слабка позиція палати та законодавчої влади загалом у системі стосунків король (кайзер) – канцлер та парламент. Тема висвітлена у роботах В. Блоса, В. Чубинського, Н. Папенко та Є. Папенко, Д. Блазіуса, А. Градовського, М. Лукіна-Антонова, Дж. Штайнберга, мемуарах Вільгельма II та автора статті¹.

¹ Блос В. Германская революция. История движения 1848–1849 года в Германии. 1922. 547 с.; Градовский А. Германская конституция. 1876. Ч. 2. Обзор действующей конституции. 165 с.; Лукин-Антонов Н. Очерки по новейшей истории Германии 1890–1914. 1925. 448 с.; Папенко Н., Папенко Є. Отто фон Бісмарк та створення єдиної Німецької імперії // Етнічна історія народів Європи. 2018. Вип. 54. С. 109–117; Чубинский В. В. Бисмарк. Политическая биография. 1988. 415 с.; Steinberg J. Bismarck. A Life. Oxford : University Press, 2011. 590 p.; Blasius D. Friedrich Wilhelm IV. 1795–1861. Psychopathologie und Geschichte. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1992. 285 S.; Kaiser Wilhelm II. Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878–1918. Leipzig ; Berlin :

Шлях Німеччини від конгломерату князівств до єдиної держави у XIX ст. супроводжувався значними змінами у законодавстві, яке мало було пройти процес уніфікації. Особливе місце в історії Німеччини, на нашу думку, займають Конституції 1849 р., 1866 р., 1871 р. Конституція 1849 р. (відома як Франкфуртська конституція та Конституція Паульскірхе, названа так за місцем ухвалення) була прийнята на фоні значного революційного підйому у Німеччині – часів революції «Весни народів». Основний закон Німеччини став результатом діяльності Франкфуртських народних зборів протягом літа 1848 р. – весни 1849 р. Самі збори склалися у різний час з 511–600 депутатів-представників германських держав (кількість депутатів була непостійною): «... З Пруссії з'явився 141 депутат, з Австрії тільки два. З Баварії були присутні 44 депутата, з Ганноверу – 9, з Вюртембергу – 52, з Саксонії – 26, з саксонських герцогств – 21, з Бадену – 72, з Гессен-Дармштадту – 84, з Гессен-Гомбургу – 2, з Кургессену – 26, з Нассау – 26, з Брауншвейгу – 5, з Ольденбургу – 4, з Шлезвиг-Гольштейні – 7, з Макленбургу і Лінне – 19, з Ангальту, Рейсу і Гогенцоллерну – 8, з вільних міст – 26 представників»². Франкфуртський парламент був обраний за змішаною системою – в одних землях вибори були прямими, в інших – через колегію виборщиків. Більшість депутатів були відомими людьми у своїй місцевості – переважно середній клас, велика кількість вчителів, професорів, юристів, державних службовців, кілька поміщиків, чотири ремісники і один селянин³. Парламент прийняв остаточну редакцію Конституції 28 березня 1849 р.

Вищим органом законодавчої влади був проголошений Рейхстаг, який складався з двох палат – Державної та Народної відповідно (Staatenhaus, Volkshaus (Розд. 4, ст. 1, §85))⁴. Передбачалося, що Народна палата буде складатися з виборних представників, які обираються впер-

Verlag von R. F. Roehler, 1922. 330 S.; Рудник Д. Г., Хряпін Э. О. Статус депутата нижней палаты Рейхстага по германским конституциям 1849–1871 гг. // Наука. Образование. Культура : междунар. науч. конф. : сб. ст., 31-ая годовщина Комрат. гос. ун-та, Республика Молдова. Комрат, 2022. Т. 3. С. 340–343; Рудник Д. Г., Хряпін Э. О. Выборче законодательство та обрання депутатів нижньої палати Рейхстагу у другій половині XIX ст. // Сучасні тенденції розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції : тези доп. та ст. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 берез. 2022 р. / Вінницький коопер. ін-т. Вінниця, 2022. С. 178–179.

² Блос. В. Германская революция... С. 163.

³ Farmer A., Stiles A. The Unification of Germany 1815–1919 / 3-ed. London : Hodder Education, 2008. P. 31.

⁴ Verfassung des Deutschen Reiches vom 28. März 1849. URL: <http://www.verfassungen.de/de06-66/verfassung48-i.htm>.

ше на три роки, у подальшому кожні чотири роки проводяться повторні вибори. Підкреслимо, що в документі присутнє формулювання, що народні обранці є представниками німецького народу (*Das Volks haus besteht aus den Abgeordneten des deutschen Volkes*). Це можна розцінити як прагнення подолати можливі протиріччя між депутатами з різних германських держав. Відповідна норма доповнена §91 про те, що депутат не може бути обмеженим ніякими інструкціями та положеннями, маються на увазі директиви органів влади общин, від яких обирається депутат (§93, §94, §96). Також депутат під час виконання своїх обов'язків має отримувати кошти на проживання та відшкодування транспортних видатків (докладніше це питання має бути врегульоване спеціальним законом, який ще слід було прийняти). Не дозволялося бути депутатом двох палат одночасно (§95, §97). Депутати користувалися правом депутатської недоторканості – їх не можна було притягнути до кримінальної відповідальності під час роботи палати без її згоди, окрім у разі затримання на місці злочину (§117)⁵. Ця норма зберігалася з певними змінами у наступних конституціях. Депутата не можна було притягати до відповідальності за слова і заяви, зроблені під час виконання повноважень у стінах парламенту.

Процедура виборів депутатів повинна була регламентуватися спеціальним законом. Закон про вибори депутатів Народної палати був прийнятий 27 березня 1849 р. Він регулює активне та пасивне виборче право. Закон проголошував загальне виборче право для усіх громадян Німеччини у віці від 25 років та висував вимоги до правосуб'єктності. Депутатом міг бути обраний громадянин, який досяг віку 25 років, який протягом останніх трьох років є громадянином відповідної германської держави та має право голосу. Державним службовцям не потрібно було брати особливого дозволу для участі у виборах. Для проведення виборів уся територія Німеччини поділялася на виборчі округи з населенням 50 тис. чоловік. Якщо в окремій германській державі кількість населення не відповідала цій вимозі, то створювалися спеціальні округи з декількох держав відповідно імперського розпису. Процедура виборів передбачалася повністю публічною, але до неї не залучалися державні службовці. Вибори повинні бути прямими. Обрання відбувалося простою більшістю голосів. Передбачалося три тури виборів, у третьому турі брали участь два кандидати, які набрали більшість голосів у друго-

⁵ Ibid.

му турі (§5, §6, §7, §8, 9, §13, §14)⁶.

Прийняття закону про проведення виборів, як і сама конституція не могли змінити прагнення Пруссії до придушення революційного руху та спроб встановити своє панування у Німеччині. Король Фрідріх Вільгельм IV мав давню антипатію до конституційних реформ та парламентаризму як засобу широкого народного представництва. З квітня 1847 року король скликав Перший Об'єднаний ландтаг Пруссії який діяв на фоні економічної та соціально-політичної кризи в країні, пов'язаною з нестачею продуктів харчування, неврожаями, масовою бідністю, слабким розвитком промисловості та наростанням соціального напруження між буржуазією, яка порівняно пізно виходила на економічну арену, юнкерами пролетарськими рухами. Фрідріх Вільгельм IV бачив ландтаг «як представницький орган, наскільки це можливо, як середньовічний, феодальний, романтичний, і який не буде мати нічого спільного з французькими Національними зборами, що працюють за правилом – один депутат – один голос»⁷. Представництво у такому органі мало відбуватися за куріальним принципом – вища курія лицарства і нижча курія міст і сільських общин⁸. Тобто король дав зрозуміти членам ландтагу, що ніякого справжнього народного представництва та конституційного правління бути не може. Сам король на відкритті висловив промову, що він ніколи не дозволить, щоб між богом на небесах та його країною став розписаний клаптик паперу, так би мовити, друге провидіння, яке управляло б за допомогою своїх статей та замінило б колишню довіру⁹. Робота ландтагу мала б обмежитися тільки ухваленням податкових норм¹⁰. Таке бачення зробило ландтаг недієздатним. В останній період засідань ландтагу до нього було залучено О. фон Бісмарк як заступника депутата фон Браухіча, який у той час захворів. Він відразу себе проявив як затятого противника конституціоналізму. У своїх спогадах він відзначив, що «мені здалося недостойним, коли за те, що наша нація сама себе звільнила [мається на увазі 1813 р.] вона збирається виставити королю рахунок, розплата за яким повинна бути зроблена параграфами

⁶ Gesetz, betreffend die Wahlen der Abgeordneten zum Volkshuse. 27. März 1849. URL: <http://www.documentarchiv.de/nzjh/1849/reichswahlgesetz1849.html>.

⁷ Steinberg J. Bismarck. A Life. Oxford :University Press, 2011. P. 73.

⁸ Ibid., P. 73

⁹ Чубинский В. В. Бисмарк. Политическая биография. 1988. С. 24

¹⁰ Steinberg J. Bismarck... P. 72.

конституції». У подальшому такий підхід О. фон Бісмарка (як про це він сам робить висновок) знайшов підтримку і у короля, хоча той ніколи не говорив про це публічно¹¹. Бісмарк проявляв супротив ще й парламентаризму, але це не завадило йому активно зануритися в політичну діяльність, вести активні переговори, брати участь у нарадах і зборах¹². Протягом своєї політичної діяльності для вирішення політичних проблем він віддавав перевагу конфлікту. Так, 27 січня 1863 р. Бісмарк в одному з парламентських виступів казав, що конституційне життя – компроміси, і коли вони порушуються, починаються конфлікти, і саме влада має їх розв'язувати¹³.

Важкі стосунки короля і ландтагу стали однією з причин того, що Фрідріх Вільгельм IV 3 квітня 1849 р. відмовляється прийняти корону германського імператора від делегації франкфуртського парламенту та починає активно брати участь у створенні альтернативного германського державного утворення, яке отримало назву Ерфуртського Союзу або Германського Союзу. Конституція Франкфуртських зборів фактично в силу не вступила. Король активно виступає проти революції та запроваджує реакцію. Сама революція стала «переломним моментом для «особистості» прусського короля», адже суспільно-політична криза супроводжувалася також і загостренням хвороби короля¹⁴. Як відзначають дослідники, до березня 1848 р. Фрідріх Вільгельм IV дотримувався старої ідеї про можливість замінити вимоги лібералів прийняти конституцію шляхом розширення повноважень державних інституцій. Революційні події були періодом рухів, які заявляли про готовність боротися за національні конституційні органи, продемонстрували прагнення революційними методами боротися за свободу преси, свободу асоціацій і зборів, озброєння народу та національну єдність. Але прусський король вважав, що королівська влада є гарантією панівного порядку¹⁵. Цей напрям думок відзначив і Бісмарк, який зазначив, що «у короля в останні роки його життя знову на передній план виступила його антипатія до конституційних порядків та переконання у

необхідності надання королівській владі більшої свободи дій, ніж це передбачено прусською конституцією (1850 р.). Думка замінити конституцію «королівською хартією була у короля ще у часи його останньої хвороби»¹⁶. Однак, перед «даруванням» Конституції від імені короля 26 травня 1849 р. був прийнятий новий закон, який регулював вибори в «Ерфуртський Рейхстаг» у лютому 1850 р.

Імперський Закон про вибори депутатів Народних зборів був складений на основі Закону від 27 березня, але був прийнятий зі змінами і був значною мірою реакційним:

- у виборах міг брати участь тільки громадянин, який сплачував податки (§1, §2);
- вік кандидатів у депутати був збільшений з 25 до 30 років (§6);
- державним службовцям, у випадку обрання, не передбачалося відшкодування видатків, пов'язаних з посадою (§7);
- прямі вибори замінювалися непрямими. Виборці обирали колегію виборщиків для обрання депутатів. Кожний виборець зобов'язаний був за вимогою довести відсутність податкової заборгованості. Колегія виборщиків формувалася у відповідності до суми сплачених податків та поділялася на три відділи, кожний з яких обирав третину депутатів. Відділи формувалися у залежності від суми сплачених податків у кожному виборчому окрузі. Голосування у колегії виборщиків було відкритим та оформлювалося протоколом (§§ 14–23)¹⁷. Положення про три відділи колегії виборщиків було прописано в Конституційній хартії Пруссії від 31 січня 1850 р., ст. 71–80¹⁸. Вибори, проведені відповідно до закону привели до парламенту більшість, яка складалася з чиновників. Так як кожний відділів колегії виборщиків обирав однакову кількість депутатів, то перші два відділи, до яких входила п'ята частина виборців, надсилали у два рази більше депутатів, ніж третій відділ, який обирав останні чотири п'ятих¹⁹. Таким чином, революція була остаточно придушена реакцією та прусським авторитаризмом. Відзначимо, що обидва закони не передбачали виборче право для жінок.

Нова Конституція Північнонімецького Союзу

¹¹ Бісмарк О. Мысли и воспоминания. 1940. Т. 1. С. 14–15.

¹² Гончар Б. Право і сила. Парламентаризм О. фон Бісмарка // Вісн. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Історія. 2007. Вип. 87–90. С. 7.

¹³ Папенко Н., Папенко Є. Отто фон Бісмарк та створення єдиної Німецької імперії // Етнічна історія народів Європи. 2018. Вип. 54. С. 110.

¹⁴ Blasius D. Friedrich Wilhelm IV. 1795–1861. Psychopathologie und Geschichte. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1992. S. 116.

¹⁵ Ibid., S. 120.

¹⁶ Бісмарк О. Мысли и воспоминания... С. 40.

¹⁷ Reichsgesetz über die Wahlender Abgeordneten zum Volkshause vom 26. Mai 1849. URL: <http://www.verfassungen.de/de06-66/wahlgesetz49.htm>.

¹⁸ Verfassungsurkunde für den Preußischen Staat 31. Januar 1850. URL: <http://www.documentarchiv.de/nzjh.html>.

¹⁹ Всеобщая история государства и права / под ред. В. А. Томсинова. 2011. Т. 2: Новое и Новейшее время. С. 155.

від 16 квітня 1867 р., ухвалена після перемоги Пруссії у австро-пруссській війні 1866 р., вміщувала норми про прямі загальні вибори депутатів Рейхстагу – нижньої палати парламенту. Строк повноважень депутатів складав три роки (ст. 20–29)²⁰. Закон про вибори Рейхстагу Північнонімецького союзу був прийнятий 31 травня 1869 р. Він повертав деякі норми від 1849 р.: загальне активне та пасивне виборче право у віці від 25 років; визначена кількість виборчого округу у 50 тис. чоловік. У Законі окремо зазначалася кількість депутатів від кожної германської держави: Пруссія – 235, Саксонія – 23, Гессен – 3, Макленбург-Шверин – 6, Саксонія-Веймар – 3, Макленбург-Штрелітц – 1, Ольденбург – 3, Брауншвейг – 3, Саксонія-Майнінген – 2, Саксонія-Альтенбург – 1, Саксен-Кобург-Гота – 2, Анхальт – 2, Шварцбург-Зондерхаузен – 1, Вальдек – 1, Ройс Старшої лінії – 1, Ройс Молодшої лінії – 1, Шаумбург-Ліппе – 1, Лауенбург – 1, Любек – 1, Бремен – 1, Гамбург – 3. Усього 297 депутатів (§1–9)²¹. Виборче право для жінок також не передбачалося. Трикласова система виборів залишалася у Пруссії до листопадової революції 1918 р.

Конституція Германської імперії (так звана конституція Бісмарка) та Закон про вибори у Германський Рейхстаг (16 квітня 1871 р.) у цілому повторювали норми попередніх нормативних актів. Виключення були у таких моментах: збільшення кількості депутатів Рейхстагу до 382 (були додані мандати від Баварії – 48, Вюртембергу – 17, Бадену – 14, Гессену на півдні від Майну – 6); збільшення населення виборчих округів до 100 тис. чоловік. Окремо слід відмітити запровадження особливої норми про депутатів, які під час отримання посади від уряду, втрачали своє місце у Рейхстагу та могли відновити мандат тільки після проведення виборів; депутати за свою роботу не могли отримувати заробітну плату²². У проектах конституції на забороні чиновникам взагалі обиратися особливо наполягав О. фон Бісмарк. Він обґрунтовував це тим, що вони чиновники-депутати будуть привносити до парламенту погляди урядів, де вони стояли на службі, що в у наслідку

²⁰ Verfassungdes Norddeutschen Bundes [vom 16. April 1867]. URL: <http://www.documentarchiv.de/nzjh/ndbd/verfndbd.html>.

²¹ Wahlgesetz für den Reichstag des Norddeutschen Bundes // Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes. 1869. Band 17. S.145–146.

²² Verfassungdes Deutschen Reichs (1871). URL: <http://www.verfassungen.de/de67-18/verfassung71-i.htm>; Wahlgesetz für den Deutschen Reichstag. Geändert und ergänzt durch Gesetz betreffend die Verfassung des Deutschen Reichs vom 16. April 1871 (RGBl. S. 64). URL: <http://www.verfassungen.de/de67-18/gesetze/wahlgesetz69.htm>.

призведе до падіння дисципліни чиновників та нездатність виконавчої влади керувати кабінетом через конфлікти між нею та палатою депутатів. Канцлер повинен управляти державним апаратом, виходячи з власного бачення та приймати рішення на основі політичної доцільності²³.

На базі цих законів у імперії вибори проводилися 12 разів до початку Першої світової війни – 1871 р., 1874 р., 1877 р., 1878 р., 1881 р., 1884 р., 1887 р., 1890 р., 1893 р., 1898 р., 1903 р., 1907 р., 1912 р.²⁴ У 1903 р. кількість виборців складала 12,5 млн. чоловік, але їх розподіл за округами з 1871 р. не змінювався, не зважаючи на значний приріст населення. Наприклад, дослідники відзначають, що у 1910 р. Берлін нараховував 1 млн. 889 тис. жителів, а надсилав до Рейхстагу 6 представників, Познань з таким же населенням – 15; відсталий сільськогосподарський Схід був представлений сильніше Заходу (Західна Пруссія з 2 млн. та Вестфалія з 3 млн. населення мали по 17 депутатів)²⁵.

До Конституції 1871 р. до її скасування внесли кілька значних змін, які прямо стосувалися статусу депутата Рейхстагу:

– 25 червня 1873 р. Законом про запровадження Конституції німецької імперії на території Ельзасу та Лотарингії було встановлено квоту у 15 депутатських мандатів від цих територій (§3)²⁶;

– 19 березня 1888 р. Законом про внесення змін до статті 24 Імперської Конституції строк повноважень Рейхстагу було збільшено з трьох років до п'яти (ст. 24)²⁷;

– 21 травня 1906 р. Законом про внесення змін до ст. 32 Імперської Конституції було врегульовано питання отримання компенсацій депутатами. Вони і далі не могли отримувати заробітну плату у будь-якому вигляді, але могли отримувати компенсаційні виплати відповідно до спеціального закону²⁸. Відповідно до Закону про матеріальне відшкодування видатків членам Рейхстагу депутати мали право на:

– безкоштовний проїзд залізницею протягом

²³ Градовский А. Германская конституция. 1876. Ч. 2. Обзор действующей конституции. С. 122.

²⁴ Sachstand. Wählen im Kaiserreich 1871–1918. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/190454/a8cdcc157110effc8472dc8f1ac9742a/wahlen_kaiserreich-data.pdf.

²⁵ Лукин-Антонов Н. Очерки по новейшей истории Германии 1890–1914. 1925. С. 55.

²⁶ Gesetz, betreffend die Einführung der Verfassung des Deutschen Reichs in Elsaß-Lothringen // Deutsches Reichsgesetzblatt (DRGBl.). 1873. Nr. 18. S. 163.

²⁷ Gesetz, betreffend die Änderung des Artikels 24 der Reichsverfassung // DRGBl. 1888. Nr. 13. S. 110.

²⁸ Gesetz, betr. die Änderung des Artikels 32 der Reichsverfassung. Vom 21. Mai 1906 // DRGBl. 1906. S. 467.

всього часу повноважень, а також вісім днів до початку і вісім днів після їх звершення (§1a);

– від казначейства кожний депутат отримує на рік 3000 марок: 1 грудня 200 марок, 1 січня 300 марок, 1 лютого – 400 марок, 1 березня – 500 марок, 1 квітня – 600 марок, 1000 марок у перший день канікул або закриття Рейхстагу (§1b);

– за кожний день відсутності депутата під час роботи Рейхстагу з суми вираховували 20 марок (§3);

– новообраний член Рейхстагу отримує 20 марок за день роботи до моменту виплати першої суми відповідно до §1b; член Рейхстагу, повноваження якого закінчилися або були скасовані під час роботи Рейхстагу отримують 20 марок на день роботи у Рейхстагу, але сума виплат не повинна перевищувати суму відповідно до §1b (§3);

– не дозволяється відмовлятися від виплат та передавати їх третім особам (§8);

– після 30 листопада 1906 р., у разі закриття або розпуску Рейхстагу, депутати отримують компенсацію у 2500 марок замість сум, зазначених у §1a-b. Новообрані депутати у період від набрання чинності Законом до розпуску або закриття Рейхстагу отримують 20 марок за день роботи (§10)²⁹.

Таким чином, на нашу думку, остання Конституція імперського часу була досить ліберальною у розділі повноважень депутатів та виборчого процесу. Але фактично діяльність депутатів контролювалася на найвищому імперському рівні. Такий підхід мав на меті фактичне обмеження свободи законодавчої гілки влади задля запобігання перетворення кайзера на номінального представника влади. Кайзерівська Німеччина, не відкриваючи двері справжнім конституційним перетворенням намагалася таким чином розв'язати собі руки для реалізації своїх імперських амбіцій. Як відзначають дослідники, уряд, а особливо військові, намагалися використовувати парламент для підсилення свого статусу та виділення коштів. Один з помічників адмірала Тірпіца навіть сказав, що «все і в Німеччині, включаючи конституцію повинна мати лише одну мету: задовольняти потреби військово-морського флоту»³⁰. Загалом, німецький імперський уряд після 1871 р. за словами. Н. Дейвіса отримав прізвисько «фасадної демократії», при цьому зберігаючи федеральний устрій з різним ступенем авторитаризму в окремих германських

князівствах³¹. До 1914 року лише невелика частина депутатів намагалася вирішити конституційне питання та зробити уряд хоча б формально відповідальним перед законодавчим органом. Після початку війни вони знайшли прихильників через невдоволення веденням бойових дій і зростанням недовіри до політики уряду. На початку 1917 року було створено коаліцію для тиску на імператора і уряд для розширення повноважень Рейхстагу³². Кайзер, за його словами протягом 1916–1917 рр. проводив консультації з чиновниками, у тому числі з канцлером Т. фон Бетман-Гольвегом про вибір на пряму реформування виборчої системи у Пруссії. Вільгельм II представляв це як своєрідний подарунок своїм військам-пруссакам після повернення з важких фронтів світової війни. Однак, у канцлера та парламенту він підтримки не знайшов³³. Відставка канцлера потягнула за собою своєрідну політичну кризу, пов'язану, за словами М. Вебера, із великим запізненням у питанні проведення конституційної реформи та загальної демократизації Німеччини на фоні війни. У цей час будь-які вимушені політичні поступки могли розглядатися консервативними колами як такі, що зроблені під великим тиском³⁴. Докорінні реформи конституції відбудуться вже після утворення Веймарської республіки.

Таким чином, конституційний процес в Німеччині королівської та імперської доби йшов у напрямку створення національного парламенту на основі широкого народного представництва. Але об'єктивні обставини – збереження авторитаризму, верстви юнкерства та великих поміщиків, консерватизм кайзера та його кабінету, імперські амбіції значно гальмували цей процес. Німецькій державі довелося пережити війну, щоб втілити у життя прогресивні конституційні реформи. Подальшого дослідження потребує зміна статусу депутата в конституціях Веймарської республіки та післявоєнної Німеччини.

²⁹ Gesetz, betreffend die Gewährung einer Entschädigung an die Mitglieder des Reichstags // DRGBl. 1906. Nr. 25. S. 468–470.

³⁰ Orlow D. A History of Modern Germany. 1871 to Present. 8th ed. New-York ; London : Routledge, Taylor and Francis Group, 2018. P. 74

³¹ Дейвіс Н. Європа. Історія. 2-е вид. Київ : Вид-во Соломії Павличко ; Основи, 2001. С. 836.

³² Orlow D. A History of Modern Germany... P. 92.

³³ Kaiser Wilhelm II. Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878–1918. Leipzig ; Berlin : Verlag von R. F. Roehler, 1922. S. 113–116.

³⁴ Weber M. Die Lehre der deutschen Kanzlerkrisis // M. Weber. Gesammelte politische Schriften. Tübingen, 1988. S. 216.

References

- Bismarck O. Mysli i vospominaniya. 1940. T. 1. 382 p.
- Blasius D. Friedrich Wilhelm IV. 1795–1861. Psychopathologie und Geschichte. Göttingen : Vanderhoeck und Ruprecht, 1992. 285 S.
- Blos V. Germanskaya revolutsia. Istoriya dvitheniya 1848–1849 goda v Germanii. 1922. 547 s.
- Chubinskii V. V. Bismarck. Politicheskaya biografiya. 1988. 415 p.
- Farmer A., Stiles A. The Unification of Germany 1815–1919. 3-d ed. London : Hodder Education, 2008. 225 p.
- Gesetz, betr. die Änderung des Artikel 32 der Reichsverfassung. Vom 21. Mai 1906 // DRGBl. 1906. S. 467.
- Gesetz, betreffend die Änderung des Artikels 24 der Reichsverfassung // DRGBl. 1888. Nr. 13. S. 110.
- Gesetz, betreffend die Einführung der Verfassung des Deutschen Reichs in Elsaß-Lothringen // Deutsches Reichsgesetzblatt (DRGBl.). 1873. Nr. 18. S. 163.
- Gesetz, betreffend die Gewährung einer Entschädigung an die Mitglieder des Reichstags // DRGBl. 1906. Nr. 25. S. 468–470.
- Gesetz, betreffend die Wahlen der Abgeordneten zum Volkshause. 27. März 1849. URL: <http://www.documentarchiv.de/nzjh/1849/reichswahlgesetz1849.html>.
- Gonchar B. Pravoisyla. Parlamentarism O. von Bismarcka // Visn. Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. Istoriya. 2007. Vyp. 87–90. S. 7–9.
- Gradovskiy A. Germanskayakonstitutsia. 1876. Ch. 2: Obzor deystvuyushcheykonstitutsii. 165 s.
- Kaiser Wilhelm II. Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878–1918. Leipzig ; Berlin : Verlag von R. F. Roehler, 1922. 330 S.
- Lukin-Antonov N. Ocherki po noveyshey istorii Germanii 1890–1914. 1925. 448 s.
- Norman Davies. Europa. Istoriya. 2-e vyd. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko ; Osnovy, 2001. 1498 s.
- Orlow D. A History of Modern Germany. 1871 to Present. 8-th ed. New-York ; London : Routledge, Taylor and Francis Group, 2018. 477 p.
- Papenko N., Papenko Ye. Otto von Bismarck ta stvorenniya yedynoi Nimetskoi imperii // Etnichna istoriya narodiv Yevropy. 2018. Vyp. 54. S. 109–117.
- Reichsgesetz über die Wahlen der Abgeordneten zum Volkshause vom 26. Mai 1849. URL: <http://www.verfassungen.de/de06-66/wahlgesetz49.htm>.
- Rudnik D., Khriapin E. Status deputata nizhney palaty Reikhstaga po germanskim konstitutiyam 1849–1871 // Nauka. Obrazovaniye. Kultura : mezhdunar. nauch. konf. : sb. st. 31-ya godovshchina Komrat. gos. un-ta Respublika Moldova. Komrat, 2022. T. 3. S. 340–343.
- Rudnik D. G., Khriapin E. O. Rudnik D. H., Khriapin E. O. Vyborche zakonodavstvo ta obrannia deputativ Nyzhnoi palaty Reikhstahu u druhiy polovyni XIX st. // Suchasni tendentsii rozvytku nauky ta osvity v umovakh yevrointegratsii : tezy-dop. tast. uchasnykiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 29–30 berez. 2022 r. / Vinnytskiy kooperatyvny iinstitut. Vinnytsia, 2022. P. 178–179.
- Sachstand. Wählen im Kaiserreich 1871–1918. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/190454/a8cdc-c157110effc8472dc8f1ac9742a/wahlen_kaiserreich-data.pdf.
- Steinberg J. Bismarck. A Life. Oxford : University Press, 2011. 590 p.
- Verfassung des Deutschen Reiches vom 28. März 1849. URL: <http://www.verfassungen.de/de06-66/verfassung48-i.htm>.
- Verfassung des Deutschen Reichs (1871). URL: <http://www.verfassungen.de/de67-18/verfassung71-i.htm>; Wahlgesetz für den Deutschen Reichstag. Geändert und ergänzt durch Gesetz betreffend die Verfassung des Deutschen Reichs vom 16. April 1871 (RGBl. S. 64). URL: <http://www.verfassungen.de/de67-18/gesetze/wahlgesetz69.htm>.
- Verfassung des Norddeutschen Bundes [vom 16. April 1867]. URL: <http://www.documentarchiv.de/nzjh/ndbd/verfndbd.html>.
- Verfassungsurkunde für den Preußischen Staat 31. Januar 1850. URL: <http://www.documentarchiv.de/nzjh.html>.
- Vseobshchaya istoriya gosudarstva I prava / pod red. V. A. Tomsinova. 2011. T. 2: Novoeinoveisheevremya. 640 s.
- Wahlgesetz für den Reichstag des Norddeutschen Bundes // Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes. 1869. Band 17. S. 145–146.
- Weber M. Die Lehre der deutschen Kanzlerkrise // M. Weber. Gesammelte politische Schriften. Tübingen, 1988. S. 216–221.